

الْحَمْدُ لِلَّهِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ

سرشناسه:	جلالی، سید لطف‌الله، ۱۳۵۴ -
عنوان و نام پدیدآور:	تاریخ تشیع (۱) / سید لطف‌الله جلالی.
مشخصات نشر:	قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۹۲ ش.
مرجع تولید:	پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ
شابک:	جلد ۱: ۰-۷۳۰-۱۹۵-۹۶۴-۹۷۸ دوره: ۵-۷۴۸-۱۹۵-۹۶۴-۹۷۸
مندرجات:	ج ۱. شیعه در عصر حضور امامان تا پایان غیبت صغری.
یادداشت:	چاپ دوم، ۱۳۹۳ (فیبا).
یادداشت:	چاپ سوم، ۱۳۹۶ (فیبا).
یادداشت:	چاپ چهارم و پنجم: ۱۳۹۸ (فیبا).
وضعیت فهرست‌نویسی:	فاپا
موضوع:	شیعه -- تاریخ
شناسه افزوده:	جامعه المصطفی ﷺ العالمية، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ.
رده بندی کنگره:	۱۳۹۲ ج ۸۵۴ / ج ۲۳۹ BP
رده بندی دیویی:	۲۹۷ / ۵۳
شماره کتابشناسی ملی:	۳۳۹۲۲۶۱

تاریخ تشیع (۱)

شیعه در عصر حضور امامان تا پایان غیبت صغری

سید لطف الله جلالی

مرکز بین المللی
ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

تاریخ تشیع (۱)

شبهه در عصر حضور امامان تا پایان غیبت صغری

مؤلف: سید لطف الله جلالی

چاپ پنجم: ۱۳۹۸ ش / ۱۴۴۰ ق

ناشر: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی ص ع و آ ل ه س

● چاپ: مشعر ● قیمت: ۶۹۰۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۱۰۰۰

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

مراکز فروش:

◀ ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸؛

تلفن: ۰۲۵ ۳۷۸۳۹۳۰۵ / (داخلی ۱۰۵) / تلفکس: +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۶۱۳۴

◀ ایران، قم، بلوار محمدامین، سه راه سالاریه. تلفن: ۰۲۵. ۳۲۱۳۳۱۰۶

<http://buy-pub.miu.ac.ir>

با سپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثر یاری رساندند.

■ ناظر گرافیک: مسعود مهدوی

■ ناظر چاپ: نعمت الله یزدانی

■ مدیر انتشارات: سید اباذر هاشمی هریکنندی

■ مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری

■ ناظر فنی: علی عبادی فرد

سخن ناشر

تحولات اجتماعی و مقتضیات نوپدید دانش‌ها و پدید آمدن دانش‌های نو، نیازهایی را به وجود آورده که پاسخ‌گویی به آن، ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تربیت چهره‌های متخصص را ضروری می‌نماید. از این رو کتاب‌های آموزشی نیز باید با توجه به این دگرگونی‌ها تألیف شود.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی اقتضا دارد که دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه‌چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

از طرفی بالندگی مراکز آموزشی در گرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه نشاط علمی مراکز آموزشی را در پی دارد.

در این بستر، حوزه‌های علوم دینی به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، سالیانی است که در اندیشه اصلاح ساختار آموزشی و بازنگری متون درسی‌اند.

«جامعة المصطفیٰ ﷺ العالمية» به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

«مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ» با قدردانی و سپاس از فاضل ارجمند جناب آقای سید لطف‌الله جلالی مؤلف کتاب تاریخ تشیع ۱ و تمام عزیزانی که در تولید این اثر همیاری و همفکری داشته‌اند، آن را به جویندگان فرهنگ و اندیشه ناب اسلامی تقدیم می‌کند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ

مقدمه پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

حقیقت‌مداری اصیل‌ترین و زیباترین راز هستی و حقیقت‌طلبی ماندگارترین و برترین گرایش آدمی است.

داستان پر رمز و راز حقیقت‌جویی بشر، سرشار از هنرنمایی مؤمنان، مجاهدان و عالمانی است که با تمسک و پای‌بندی به حقیقت بی‌متها، در مصاف بین حق و باطل، سربلندی و شرافت ذاتی حق را نمایان ساخته‌اند و در این میان، چه درخشندگی چشم‌نوازی در اسلام عزیز است که علم را به ذات خود، شرافتمند و فخیم دانسته و از باب تا محراب، کائنات را سراسر علم و عالم و معلوم می‌نمایاند و در مکتب آن، جز اولوالعلم و راسخان در مسیر طلب دانش، کسی را توان دست‌یابی به گنجینه‌های حکمت نیست.

علم برخاسته از وجدان پاک و عقل سلیم، در پرتو انوار آسمانی وحی، هم به فرد کمال انسانی، عظمت روحی و رشد معنوی می‌بخشد و فکر، اندیشه و خیال او را به پرواز درمی‌آورد، و هم جامعه را سمت و سوی سعادت‌مندان به‌بخشیده و آن را به جامعه‌ای متمدن و پیشرو متحول می‌کند. بی‌توجهی یا کوتاه‌فکری است اگر فرد و جامعه‌ای به دنبال عزت، استقلال، هویت، امنیت، سعادت و سربلندی

مادی و معنوی باشد، اما آن را در صراطی غیر از حقیقت‌طلبی، علم‌اندوزی و حکمت‌مداری الهی طلب نمایند.

انقلاب سراسر نور اسلامی ایران که داعیه جهانی‌سازی کلمه الله و برپایی تمدن جهانی اسلام را داشته و فروپاشی و افول تمدن‌های پوشالی غرب و شرق را به نظاره نشسته است، با اندیشه فقاهتی در اداره حکومت و نظریه مترقی «ولایت فقیه»، طرازی از مسئولیت‌ها و مأموریت‌های حوزه‌های علمیه و روحانیت را عرضه نمود که امید و نشاط را نه تنها در شیعیان و مسلمانان، بلکه در دل تمامی آزادی‌خواهان و حق‌طلبان سراسر جهان زنده ساخت.

در این راستا، رهبر فرزانه انقلاب^(مدظله) با عزمی مصمم و با تمامی توان، همچون پیر و مراد خود خمینی کبیر^(علیه السلام)، در صحنه حاضر شده و با تأکید بر اهمیت و فوریت این حرکت فراگیر و بی‌وقفه، همه توانمندی‌ها و اراده‌ها را جهت تحقق جنبش نرم‌افزاری و نهضت تولید علم و تحول در علوم انسانی و نیز یافتن راه‌های میان‌بر و دانش‌افزا راهبری و رصد می‌کنند.

جامعه المصطفی^(علیه السلام) العالمية، نمادی درخشان از این رسالت جهانی و همت بین‌المللی انقلاب اسلامی است که بار مسئولیت تربیت مجتهدان، عالمان، محققان، متخصصان، مدرسان، مبلغان، مترجمان، مربیان و مدیران پارسا، متعهد و زمان‌شناس را بر دوش داشته و با تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی و قرآنی و گسترش مبانی و معارف اسلامی، به نشر و ترویج اسلام ناب محمدی^(صلی الله علیه و آله) و معارف بلند و تابناک مکتب اهل بیت^(علیهم السلام) جامه تحقق می‌پوشاند.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی^(علیه السلام) نیز که مهم‌ترین و گسترده‌ترین مجموعه پژوهشی المصطفی^(صلی الله علیه و آله) است، بومی‌سازی و بازتولید اندیشه دینی معاصر، متناسب با

نیازها و اقتضائات عرصه بین‌الملل، تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی، گشودن افق‌های جدید فکری و معرفتی در دنیای معاصر، پاسخ‌گویی به مسائل و شبهات فکری و معرفتی مخاطبان و تأمین و تدوین متون و منابع درسی و کمک‌درسی، به‌ویژه با رویکرد اسلامی‌سازی علوم و پشتیبانی علمی از فعالیت‌های سازمانی المصطفی ﷺ را از جمله مأموریت‌ها و تکالیف خود می‌داند.

اثر علمی پیش روی نیز که به همت مؤلف محترم جناب آقای سید لطف‌الله جلالی و برای دوره کارشناسی رشته شیعه‌شناسی، در چارچوب اهداف و برنامه‌های پژوهشگاه و مبتنی بر نیازسنجی‌های صورت گرفته، تهیه و تدوین شده است. در پایان لازم است ضمن ارج نهادن به تلاش‌های خالصانه مؤلف محترم، از کلیه دست‌اندرکاران محترم آماده‌سازی و انتشار این اثر ارزشمند، به‌ویژه همکاران محترم مرکز بین‌المللی نشر و ترجمه المصطفی ﷺ و همه عزیزانی که به نحوی در تدوین و انتشار آن نقش داشته‌اند، قدردانی و تشکر نماییم و از خداوند متعال برای ایشان و همه خادمان عرصه تبلیغ و نشر مفاهیم و معارف دینی، آرزوی بهروزی، موفقیت و سعادت نماییم.

فهرست

مقدمه ۲۱

فصل نخست: مباحث مقدماتی

درس اول: معناشناسی شیعه و تشیع ۲۹

معنای لغوی واژه شیعه ۲۹

معنای اصطلاحی شیعه ۳۰

۱. تعریف عام / معنای عام ۳۱

۲. تعریف / معنای خاص ۳۳

درس دوم: نام‌های تاریخی شیعه و مفهوم آنها ۳۹

۱. امامیه ۴۰

۲. رافضه ۴۱

۳. علویان / علویه ۴۲

۴. ترابی / ترابیه ۴۳

۵. حسینیه / حسینیان ۴۳

۶. جعفریه ۴۴

۷. طالبی / طالبیه ۴۴

۸. خاصه ۴۴

۹. اصحاب نسق ۴۴

۱۰. قطعیه ۴۵

۴۵.....	۱۱. اثنا عشریه
۵۱.....	درس سوم: انواع تشیع
۵۲.....	۱. تشیع سیاسی
۵۴.....	۲. تشیع محبان اهل بیت علیهم السلام
۵۵.....	۳. تشیع اعتقادی
۵۶.....	۴. تشیع غالی
۵۷.....	۵. تشیع معتزلی

فصل دوم: بررسی نظریه‌های پیدایش شیعه

۶۵.....	مقدمه
۶۷.....	درس چهارم: دیدگاه غیر شیعی (۱) تشیع، محصول تماس با فرهنگ غیر اسلامی و غیر مسلمانان
۶۸.....	۱. تشیع محصول فعالیت یهودیان (از جمله عبدالله بن سبأ)
۷۰.....	۲. تشیع نتیجه تلاش موالیان ایرانی
۷۱.....	۳. تشیع، نتیجه ازدواج امام حسین علیه السلام با دختر پادشاه ایران
۷۴.....	۴. تشیع، نتیجه سیاست و اعمال فشار آل بویه و صفویان
۷۹.....	درس پنجم: دیدگاه غیر شیعی (۲) تشیع، محصول منازعات فکری- سیاسی میان مسلمانان
۷۹.....	۵. تشیع، نتیجه اختلاف بر سر رهبری در سقیفه
۸۱.....	۶. شکل‌گیری تشیع در جریان کشمکش‌های خلافت عثمان و قتل او
۸۳.....	۷. تشیع، زائیده حوادث مربوط به جنگ جمل
۸۴.....	۸. شکل‌گیری شیعه پس از جنگ صفین و حکمیت
۸۷.....	۹. واقعه کربلا و پیدایش تشیع
۸۹.....	۱۰. تشیع، نتیجه فعالیت‌های امام باقر و امام صادق علیهم السلام
۹۵.....	درس ششم: دیدگاه شیعی شیعه، تداوم اسلام اصیل؛ دلایل و مستندات
۹۵.....	۱۱. تشیع، تداوم اسلام
۹۷.....	دلایل و مستندات
۹۸.....	الف) مستندات روایی امامت امام علی علیه السلام
۱۰۱.....	ب) مستندات روایی «شیعیان علی»

فصل سوم: تشیع در عصر خلفای نخستین

۱۰۹.....	درس هفتم: سقیفه بنی ساعده

۱. چگونگی شکل‌گیری سقیفه ۱۱۰
۲. مؤسسان، علل و زمینه‌های شکل‌گیری سقیفه ۱۱۲
۳. اقدامات پیامبر برای پیش‌گیری از سقیفه ۱۱۸
۴. موضع امام علی علیه السلام و شیعیان در برابر سقیفه ۱۱۹
۵. علل سکوت امام علی علیه السلام و شیعیان در برابر انتخاب سقیفه ۱۲۱
- درس هشتم: شیعه در عصر خلیفه نخست (۱۱-۱۳ هـ) ۱۲۹
- بزرگان شیعه در عصر خلیفه اول ۱۲۹
- الف) بنی‌هاشم ۱۳۰
- ب) غیر بنی‌هاشم ۱۳۱
- روابط شیعه با خلیفه اول (۱۱-۱۳ هـ) ۱۳۲
- اعتراض‌ها و انتقادهای شیعه به حکومت ابوبکر ۱۳۳
۱. اعتراض به تشکیل سقیفه و انتخاب ابوبکر ۱۳۳
۲. فدک و عوالی ۱۳۴
۳. اعتراض به راه ندادن شیعه و انصار در حاکمیت ۱۳۷
۴. ترک همکاری ۱۳۷
- همکاری‌های شیعه با ابوبکر ۱۳۸
۱. بیعت با ابوبکر ۱۳۹
۲. مشورت دادن امام به ابوبکر ۱۴۰
۳. پاسبانی از مدینه در برابر مرتدان ۱۴۱
۴. همراهی‌های محدود نظامی ۱۴۱
- درس نهم: شیعه در عصر خلیفه دوم (۱۳-۲۴ هـ) ۱۴۷
- اعتراض‌ها و انتقادهای شیعه به حکومت عمر بن خطاب ۱۴۸
۱. انتقاد امام علی ۱۴۸
۲. انتقاد از گم‌کردن فاسقان ۱۴۸
- همکاری‌های شیعه با عمر بن خطاب ۱۴۹
۱. همکاری‌های اداری ۱۴۹
۲. همکاری‌های نظامی ۱۵۱
۳. همکاری‌های مشورتی ۱۵۴

- درس دهم: شیعه در عصر خلیفه سوم (۲۴ - ۳۵ هـ) ۱۵۹
- وضع کلی رابطه شیعه با خلیفه سوم ۱۵۹
- انتقادات و برخوردها با حکومت عثمان بن عفان ۱۶۰
- همکاری‌های شیعه با عثمان بن عفان ۱۶۶
۱. حضور برخی از یاران امام علی علیه السلام در فتوحات عصر عثمان ۱۶۷
۲. بررسی حضور حسنین علیهم السلام در فتوحات عصر عثمان ۱۶۷
۳. میانجی‌گری امام علی علیه السلام و بنی‌هاشم در ماجرای اعتراض به عثمان ۱۶۸
- خلاصه‌ای از وضعیت شیعه در دوره خلفا ۱۶۹
- درس یازدهم: شیعه در زمان حکومت امام علی و امام حسن (۱) (۳۵-۴۱ هـ) ۱۷۵
۱. انتخاب علی علیه السلام به خلافت و نقش شیعیان در بیعت با امام ۱۷۶
۲. انسجام شیعه و حکومت شیعی ۱۸۱
۳. گسترش شیعه ۱۸۵
- درس دوازدهم: شیعه در زمان حکومت امام علی و امام حسن (۲) (۳۵-۴۱ هـ) ۱۹۳
۴. صف‌بندی‌ها در زمان حکومت امام علی علیه السلام ۱۹۳
۵. تقابل علویان و عثمانیان ۱۹۷
۶. شهادت امام علی علیه السلام و انتخاب امام حسن علیه السلام به خلافت ۱۹۸
۷. توجه امام مجتبی علیه السلام به اوضاع شیعیان در صلح خود با معاویه ۲۰۰
۸. وضعیت مذهبی شیعیان در این دوره ۲۰۲

فصل چهارم: شیعه از صلح امام حسن علیه السلام تا امام سجاد علیه السلام: عصر اختناق اموی

- درس سیزدهم: دوران معاویه: مبارزه با ریشه‌های تشیع (۴۱-۶۰ هـ) ۲۱۳
- دشواری‌های شیعه در عصر معاویه ۲۱۵
- درس چهاردهم: از نهضت حسینی تا پایان عصر امام سجاد علیه السلام (۶۱-۹۵ هـ) ۲۳۱
- دوران یزید تا عبدالملک بن مروان ۲۳۱
- شیعه و ابن‌زبیر ۲۳۷
- از عبدالملک بن مروان تا سلیمان بن عبدالملک ۲۳۹
- درس پانزدهم: وضعیت اجتماعی و مذهبی شیعه در عصر اختناق اموی (۶۱-۹۵ هـ) ۲۴۷
- گسترش تشیع در این دوره ۲۴۷

- ۲۴۹..... وضعیت اجتماعی شیعه در این دوره
- ۲۵۰..... وضعیت مذهبی شیعه در این دوره
- ۲۵۱..... شیعه و امامان این دوره
- فصل پنجم: شیعه از عصر امام باقر علیه السلام تا ولایت عهدی امام رضا علیه السلام: عصر گسترش علمی**
- درس شانزدهم: اوضاع سیاسی شیعه در عصر امام باقر و امام صادق علیه السلام (از حدود ۹۵-۱۴۸ هـ)..... ۲۶۱
- آزادی‌های نسبی ۲۶۲
- دشواری‌های شیعه ۲۶۷
- درس هفدهم: اوضاع مذهبی و اجتماعی شیعه در عصر امام باقر و امام صادق علیه السلام ۲۷۷
- انشعابات و دسته‌بندی‌های شیعه ۲۷۸
- الف) شیعه عباسی و شیعه علوی ۲۷۸
- ب) شیعه زیدی و امامی ۲۸۱
- ج) غالیان ۲۸۳
- گسترش شیعه در این عصر ۲۸۴
- الف) گسترش علمی شیعه به مثابه مکتب فقهی - کلامی متمایز ۲۸۴
- ب) گسترش اجتماعی - سیاسی ۲۸۷
- شیعه و امامان ۲۸۸
- درس هجدهم: شیعه در دوره امام کاظم علیه السلام تا ولایت عهدی امام رضا علیه السلام (۱۴۸-۲۰۰ هـ)..... ۲۹۷
۱. آزادی‌های نسبی ۲۹۸
- الف) دوره مهدی عباسی ۲۹۸
- ب) آزادی‌های نسبی در دوره هارون ۲۹۹
- ج) آزادی‌های نسبی در زمان امین ۳۰۰
۲. دشواری‌های شیعیان ۳۰۱
- الف) تداوم سیاست‌های سرکوب‌گرانه منصور دوانیقی ۳۰۱
- ب) دشواری‌های شیعه در زمان هادی ۳۰۱
- ج) دشواری‌های شیعه در عصر هارون ۳۰۲
۳. وضعیت مذهبی شیعه ۳۰۳
۴. شیعه و امامان ۳۰۵

فصل ششم: شیعه از ولایت عهدی امام رضا علیه السلام تا آغاز غیبت صغری

درس نوزدهم: از ولایت عهدی امام رضا علیه السلام تا پایان خلافت واثق؛ دوران گسترش طلایی شیعه در عصر حضور (۲۰۰-۲۳۲هـ)..... ۳۱۳

۱. ولایت عهدی امام رضا علیه السلام..... ۳۱۴

۲. دوره طلایی گسترش تشیع..... ۳۱۷

۳. تداوم آزادی‌های نسبی تا پایان دوره واثق..... ۳۱۹

۴. وضعیت مذهبی شیعه..... ۳۲۲

۵. شیعه و امامان..... ۳۲۳

درس بیستم: شیعه از دوران متوکل تا آغاز غیبت صغری؛ عصر اختناق عباسی (۲۳۲-۲۶۰)..... ۳۲۹

۱. دشواری‌ها..... ۳۳۰

۲. وضعیت مذهبی شیعیان..... ۳۳۳

۳. وضعیت فرهنگی..... ۳۳۶

۴. شیعه و امامان..... ۳۳۸

فصل هفتم: شیعه در عصر غیبت صغری

درس بیست و یکم: اوضاع سیاسی و فرهنگی شیعه در عصر غیبت صغری (۲۶۰-۳۲۹هـ)..... ۳۴۵

وضعیت سیاسی (آزادی‌ها و دشواری‌ها)..... ۳۴۶

وضعیت فرهنگی شیعه..... ۳۵۲

درس بیست و دوم: اوضاع مذهبی شیعه در عصر غیبت صغری و چگونگی رابطه شیعه با امام عصر علیه السلام (۲۶۰-۳۲۹هـ)..... ۳۵۹

وضعیت مذهبی شیعه..... ۳۶۰

شیعه و امام عصر علیه السلام و راه‌های ارتباط آنان..... ۳۶۲

الف) دیدارها..... ۳۶۳

ب) مکاتبات..... ۳۶۳

ج) وکلا..... ۳۶۴

نواب اربعه..... ۳۶۵

مدعیان دروغین وکالت..... ۳۶۷

فصل هشتم: قیام‌های شیعه در عصر اموی

درس بیست و سوم: قیام کربلا و توابع..... ۳۷۷

قیام کربلا.....	۳۷۷
قیام توابین.....	۳۸۳
ارزیابی قیام توابین.....	۳۸۷
درس بیست و چهارم: قیام مختار.....	۳۹۵
۱. سابقه مختار.....	۳۹۵
۲. مقدمات قیام.....	۳۹۷
۳. آغاز قیام و پیروزی آن.....	۳۹۸
۴. انتقام از مسببان حادثه کربلا.....	۴۰۰
۵. پایان قیام.....	۴۰۲
۶. ارزیابی قیام مختار.....	۴۰۳
درس بیست و پنجم: قیام زید بن علی و دیگر قیام‌های شیعی در عصر اموی.....	۴۱۱
۱. زمینه‌های قیام زید بن علی.....	۴۱۱
۲. تهیه مقدمات و گرفتن بیعت.....	۴۱۵
۳. آغاز قیام.....	۴۱۶
۴. سرانجام زید و جنازه او.....	۴۱۸
۵. ارزیابی قیام زید.....	۴۱۹
قیام یحیی بن زید.....	۴۲۲
ارزیابی قیام یحیی بن زید.....	۴۲۳
قیام عبدالله بن معاویه.....	۴۲۴
ارزیابی قیام عبدالله بن معاویه.....	۴۲۵

فصل نهم: قیام‌های شیعی در عصر عباسی

درس بیست و هشتم: قیام محمد نفس زکیه و ابراهیم فرزندان عبدالله.....	۴۳۳
قیام محمد بن عبدالله نفس زکیه.....	۴۳۳
۱. سابقه محمد و ابراهیم.....	۴۳۳
۲. حکومت عباسی در جست‌وجوی برادران.....	۴۳۵
۳. آغاز قیام محمد و پیروزی آن.....	۴۳۷
۴. سرانجام محمد و قیام او.....	۴۳۸
قیام ابراهیم بن عبدالله.....	۴۴۰

۴۴۰	۱. مقدمات و آغاز قیام
۴۴۲	۲. سرانجام قیام
۴۴۳	۳. ارزیابی قیام نفس زکیه و برادرش ابراهیم
۴۴۹	درس بیست و هفتم: قیام صاحب فخر و قیام‌های دوران هارون
۴۴۹	قیام صاحب فخر
۴۵۲	ارزیابی قیام صاحب فخر
۴۵۴	قیام یحیی بن عبدالله بن حسن
۴۵۶	قیام ادريس بن عبدالله
۴۵۷	ارزیابی قیام یحیی و ادريس
۴۶۳	درس بیست و هشتم: قیام‌های عصر مأمون
۴۶۳	قیام محمد بن ابراهیم و ابوالسرایا
۴۶۹	ارزیابی قیام ابوالسرایا و ابن طباطبا
۴۶۹	قیام محمد دیباج
۴۷۱	ارزیابی قیام محمد دیباج
۴۷۱	قیام ابراهیم بن موسی
۴۷۲	ارزیابی قیام ابراهیم
۴۷۲	قیام عبدالرحمن بن احمد
۴۷۳	نکته پایانی

فصل دهم: جغرافیای شیعه در عصر امامان علیهم‌السلام

۴۸۱	درس بیست و نهم: حوزه عرب (۱): جزیره العرب و شامات
۴۸۲	حجاز: مدینه و مکه
۴۸۳	یمن
۴۸۵	بحرین
۴۸۹	شامات
۴۹۵	درس سی‌ام: حوزه عرب (۲): عراق و مصر
۴۹۵	عراق
۴۹۶	الف) کوفه
۴۹۸	ب) بصره

۵۰۰	ج) مدائن
۵۰۱	د) بغداد
۵۰۲	ه) سامرا
۵۰۳	مصر
۵۱۵	درس سی و یکم: حوزه عجم (۱)
۵۱۵	جبال (عراق عجم)
۵۱۶	قم
۵۱۹	ری
۵۲۱	دیگر مناطق جبال
۵۲۱	فارس و کرمان
۵۲۲	دیلم و طبرستان
۵۲۳	خوزستان
۵۲۹	درس سی و دوم: حوزه عجم (۲)
۵۲۹	خراسان
۵۳۰	غور
۵۳۰	نیشابور
۵۳۲	بیهق (سبزوار)
۵۳۳	مرو
۵۳۳	بلخ
۵۳۴	ماوراء النهر
۵۳۵	سیستان و سند
۵۴۱	فهرست منابع و مآخذ